

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Year: 4 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 1, p. 39-50, December 2020

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Uzanan Bir Borçlanma Örneđi: 1909 İstanbul Şehremaneti İstikrazı

A Loan Example Ranging From Constitutional Era II to the Republic: City of Constantinople Municipal Loan 1909

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.794695>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
14.09.2020

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
19.12.2020

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
25.12.2020

Asya Studies

Öz

Osmanlı Devleti'nde belediyelerin belirli koşullara bağlı olmak kaydı ile kendi başlarına istikraz akdetme hakları vardı. İstanbul Şehremaneti de bu hakkını kullanarak 1909 yılında bir kredi alma işine girişmiş ve yeni kurulmuş olan Türkiye Milli Bankası ile 1,100,000 liralık bir kredi anlaşması imzalamıştır. Haliç köprüleri geçiş ücreti ile Paşabahçe gaz depolarının karşılık gösterildiği ve Osmanlı Hükümetinin kefil olduğu bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi süreci gösterilen karşılıklar ve kefillik meselesi yüzünden tartışmalı olmuştur. Daha büyük bir tartışma I.Dünya Savaşı ve takip eden Mütareke Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Türkiye, I.Dünya Savaşı boyunca Müttefik devletlerin elindeki kupon ödemelerini durdurmuştur. Şehremanetinin de savaş süresince kupon ödemesini durdurması, savaş sonrası ise Türk lirası ile İngiliz lirası arasındaki farkın açılmasına karşın bankanın İngiliz lirası ve altın ile ödeme yapılması konusundaki ısrarı anlaşmazlığın nedenini oluşturmuştur. Artan kambiyo farkı nedeniyle borcun ana parası dahi azalamaz duruma gelmiştir. Lozan görüşmelerinin yapıldığı dönemden başlayarak Emanetin köprü geçiş ücretlerini çeşitli kereler bankaya ödemeyi durdurması gerginliği arttırmış, yerli ve yabancı basın da tüm bu sürece oldukça ilgi göstermiştir. Anlaşmazlık önce Karma Hakem Mahkemesine gitmiş ardından da sürecin mahkeme dışında çözülmesine karar verilmiş ve 1929 yılında anlaşma sağlanmıştır. Çalışmamızda tüm bu süreç Osmanlı ve Cumhuriyet arşivi ile Türk ve yabancı basından yararlanılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Şehremaneti, Türkiye Milli Bankası, İstikraz, Haliç Köprüleri, Türk-İngiliz İlişkileri

Abstract

Municipalities in the Ottoman Empire had the right to take out a loan independently, subject to certain conditions. Using this right, Constantinople Municipality contracted a loan business in 1909 and signed a loan agreement of 1,100,000 liras with the newly established National Bank of Turkey. The process of entering into force of this agreement, in which the Golden Horn bridges tolls and Pasabahce gas storages were secured against the loan and the Ottoman Government was the guarantor, has been controversial due to the provisions and the issue of surety. A bigger discussion took place during World War I and the following Armistice. During World War I, Turkey stopped the payment of coupons hold by the Allies. Even though the Municipality stopped paying coupons during the war and the difference between Turkish lira and British lira widened after the war, the insistence of the Bank to pay in British lira and gold was the reason for the dispute. Due to the increasing foreign exchange difference, even the principal amount of the debt could not decrease. Starting from the period of Lausanne negotiations, the fact that Trust stopped paying the bridge toll fees to the Bank several times increased the tension, and the domestic and foreign press showed great interest in the whole process. The dispute was first brought to the Mixed Arbitral Tribunal, and then it was decided to resolve the process out of court and an agreement was reached in 1929. In our study, this whole process has been addressed by making use of the Ottoman and Republic archives and Turkish and foreign press.

Keywords: Constantinople Municipality, National Bank of Turkey, Loan, Golden Horn Bridges, Anglo-Turkish Relations

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Karabulut I. (2020). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Uzanan Bir Borçlanma Örneđi: 1909 İstanbul Şehremaneti İstikrazı. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, Year: 4, Number: Special Issue (Özel Sayı) 1, December, p. 39-50.

Öğr. Gör. Dr. Irmak Karabulut
Alanya Alaaddin Keykubat
Üniversitesi, Rektörlük Atatürk
Ülkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
irmak.karabulut@alanya.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-1853-8776>

* Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalında Prof. Dr. Bayram Bayrakdar danışmanlığında 2019 yılında tamamlanan "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Toplum Dönüşürme Aygıtı: Türkiye Milli Bankası" isimli doktora tezinden yola çıkarak hazırlanmıştır.

Giriş

İstanbul'da ilk çağdaş belediye idaresinin kurulması Kırım Savaşı (1853-1856) dönemine rastlamaktadır. Türkiye'de kent hizmetlerinin belirginleşmesi ile yerel yönetimler önem kazanmıştır. Batı'da olduğu gibi Osmanlı'da da kentleşme, çağdaşlaşmanın ana göstergelerinden biridir. Çağdaş bir kent dokusunun meydana gelmesi, kent alt yapısının oluşturulması, özellikle buhar ve elektriğin kent ulaşımı, aydınlatma vb. alanlarda kullanımı zamanla İstanbulluların da beklentileri haline gelmiştir. Şehremaneti belediye kolluk, imar denetimi gibi geleneksel görevlerinin yanı sıra yol, kaldırım yapımı, ulaşım, itfaiye gibi aktif hizmetleri de yerine getirecektir. 19. yüzyıldan itibaren çağdaşlaşan kent yaşamı belediyelerin omzuna ek hizmetler de yükleyecektir¹. 1868 Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ardından Osmanlı'da, Belediye örgütünün gerçek temelleri 1877 Belediye Kanunu ile atılmıştır. Tüzel kişilik kazanan Belediyenin görevleri de bu kanunla saptanmıştır².

Ne var ki belediyeye yüklenen ve gittikçe çeşitlenen vazifeleri ile kendisine ayrılan mali kaynaklar doğru orantılı olmamıştı. İstanbul Şehremaneti kuruluş döneminde kendi gelir kaynaklarına sahip değildi, gideri de devlet bütçesinden ödenirdi. İlerleyen süreçte bazı vergileri toplamaya başlayan emanet, kapitüler haklara sığınan yabancıların vergi vermek istememesi, emlak vergisi gibi bazı vergilerin hükümet ile emanet arasında git gel yaşaması³, yeni vergiler devralmakla birlikte kayıt ve tahsildeki yetersizlikler dolayısıyla bunlardan yeterince yararlanılamaması⁴ gibi sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştı.

Özellikle kuruluş döneminde belediyelerin zayıflığı, mali kaynaklarının kıtlığı ve bu kaynakları ancak merkezi hükümetin kontrolü altında kullanabilmesi idi. 1877'de Meclis-i Mebusanda bazı gelirlerin belediyeye verilmemesini, devlet hazinesine ait olmasını savunanlar vardı. İstanbul Belediyesine bırakılan gelirlerin taşra belediyelerine bırakılmaması da devamlı eleştiriliyordu. İnceleyeceğimiz 1909 istikrazında da Meclis-i Mebusanda aynı tepkilerin geldiğini söylemek mümkündür. Emanetin gelir kaynağının azlığı ve bütçesinin zayıflığına rağmen kendisinden çok şey beklenmesi 1870'de Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerine borçlanmasını beraberinde getirdi. 1873'de emanet artık borç içerisindeydi⁵.

Osmanlı Devleti'nde belediyelerin kendi başlarına borçlanma gerçekleştirebilmeleri mümkündür. 1868 Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesinin 8.maddesinde, şehremaninin istikraza dair belediye daireleri meclisinden gönderilecek olan mazbataları Cemiyet-i Umumiye-yi Belediyeye sunacağı, verilecek kararı meclislere tebliğ edeceği yer alır⁶. 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanununun 17. maddesine göre her belediye yıl içerisindeki gelirinden karşılama koşulu ile 1 sene zarfında 25,000 kuruşa kadar istikraza mezundur. Bundan fazlası ise Cemiyet-i Umumiye-yi Belediyenin onayına bağlıdır. 37. maddeye göre dairlerin mezuniyetleri dışında bulunan istikraza dair mazbata şehremini tarafından Bab-ı Ali'ye onay almak üzere sunulmalıdır⁷.

İstanbul Şehremanetinin en sık borçlanmaya girdiği dönem ise II. Meşrutiyet oldu. Büyük çaplı borçlanmalarda genellikle tahvil ihracı yöntemi kullanıldı. Yerli ve yabancı bankaların yanı sıra devletin çeşitli birimlerinden de borç alındığı görüldü. Hazinesinin kefil olduğu borçlanmalarda emanetin önemli kaynakları karşılık gösterildi. İstikraz anlaşmalarının bir özelliği de şehremini tarafından imzalanması ve borç alınan kuruma doğrudan ödeme yapılabilmesiydi⁸. Bu çalışmada sayılan tüm bu özellikleri taşıyan, İstanbul Şehremaneti tarafından 1909'da yapılan borçlanma ve bu borçlanmanın II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e ödenmesi süreci ortaya koyulacaktır.

I- 1909 İstanbul Belediye İstikrazı

1909 yılına gelindiğinde İstanbul Şehremaneti borçlanmaya ihtiyaç duymaktaydı. Emanet borç alacağı parayı bütçe açığını kapatmak, köprüyü yenilemek, kaldırım şose düzenlemelerini yapmak, yangından zarar gören bölgelerin ihtiyaçlarını karşılamak için harcamayı planlamaktaydı. Emanetin gelirleri şehrin ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte değildi ve belirtildiği gibi hazine emanetin bazı gelirlerini kendi üzerine almıştı⁹.

¹ Toprak, Z. (1999). Tanzimattan Cumhuriyet'e İstanbul'un Yönetimi Şehr-emâneti, *Tombak*, 23: 32-33, 40.

² Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat: 506-507.

³ Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. Hil Yayını: 125,134,144.

⁴ Oktay, T. (1911). *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti*. İstanbul: Yeditepe Yayınları: 219.

⁵ Ortaylı, 1985: 145, 174-175.

⁶ *Düstur*, Tertip:1, Cilt:2, ss. 452-453; Oktay, 2011: 285

⁷ *Düstur*, Tertip:1, Cilt:4, s. 529,532.

⁸ Oktay, 2011: 286.

⁹ *MMZC*, D:1, C:2, İS:2, İ:34, 20 Kânunusani 1325, ss.93-94.

1909 Haziran'ında Cemiyet-i Umumiye-yi Belediye, 1,000,000 Osmanlı lirası tutarında bir istikraz almaya karar vermişse¹⁰ de bir sonuca varamadı. İlerleyen günlerde bu kez 1,000,000'lük istikrazdan önce 100,000 lira avans alınması planlandı¹¹. Daha sonra ise 100,000 liranın açığı kapatmayacağı düşünülerek doğrudan istikraza girişilmesi yolu izlendi.

İstanbul Belediye istikrazı için Deutsche Banktan Osmanlı Bankasına ve Selanik Bankasına pek çok mali kurum davet edilmişti¹². Henüz kurulmuş olan Türkiye Milli Bankası¹³ (TMB) da teklif veren bankalar arasındaydı. Alınan teklifler sonucu yapılan değerlendirmede en kârlı teklifin TMB tarafından verildiğine ve anlaşmanın TMB ile yapılmasına karar verilmişti¹⁴.

16 Kasım 1909'da TMB Genel Müdürü Babington Smith ve Banka İdare Azası'ndan Ahmet Cemal Bey ile şehremini Halil Bey arasında 19 maddeden oluşan istikraz antlaşması imzalanmıştır. Birinci maddeye göre istikrazın tutarı 1,000,000 İngiliz lirası/ 1,100,000 Osmanlı lirası idi. İkinci maddeye göre bu istikraz her biri 20/100/500 İngiliz lirası veya 22/110/550 Osmanlı lirası şeklinde 50.000 tahvilden oluşacaktı. Tahviller hamilinin isteği üzere Londra'da sterlin, İstanbul'da Osmanlı lirası şeklinde ödenecekti. Senelik faiz %5'di. Üçüncü maddeye göre itfa akçesi senelik %0,5'di. Dördüncü maddeye göre anapara ve faiz itfa akçesinin senelik toplamı 60,500 Osmanlı lirası idi. Dokuzuncu madde ile Osmanlı Hükümeti ve şehremaneti söz konusu istikrazın kupon ve tahvil kıymetlerinden herhangi bir kesinti yapmayacaklarını üstlenirler. Bu tahviller her çeşit vergi ve damgadan muaf tutulmuşlardır.

On birinci madde ile istikrazın anapara ve faiz itfa akçesinin ödenmesi konusunda her türlü işlem TMB'ye aittir. Şehremaneti, Paşabahçe gaz depoları gelirini ve Haliç köprüleri geçiş ücretini, istikrazın faiz ve anaparasının ödenmesini garanti etmek açısından 1 Mart 1326/ 14 Mart 1910 tarihinden başlamak üzere istikrazın itibari anaparası ödeninceye kadar TMB'ye ödemekle yükümlüdür. Buna göre Haliç'teki iki köprüden alınan ve hatta ileride bölgeye inşa edilecek diğer bir köprüden her gün alınacak olan geçiş ücreti aynı gün TMB'ye verilecektir. Keza Paşabahçe gaz depolarından alınan veya bunun yerine geçecek şehremanetine ait başka bir vergiden alınacak tutar her hafta bitiminde TMB'ye ödenecektir. TMB tarafından alınan bu meblağ yıllık %1,5 ile %4 faiz getiren bir hesaba geçirilecektir. Bu hesaptaki meblağ, yıllık taksit ödemesine yettiği takdirde fazla miktar şehremanetine geri ödenecektir. Eksik kalması durumunda ise şehremanetinin diğer gelirlerinden ödenecektir. On ikinci madde ile Osmanlı Hükümeti ve şehremaneti istikraza ayrılan gelirden tenzilat yapmamayı kabul eder. On yedinci maddeye göre TMB, yıllık taksit üzerinden %1/4 oranında komisyon alacaktır. On dokuzuncu maddeye göre çıkabilecek herhangi bir uyuşmazlık biri şehremaneti ve Maliye Nezareti diğeri TMB tarafından seçilmiş iki hakemce görüşülecektir. Anlaşma sağlamadığı durumda üst hakeme gidilecek ve onun kararı bağlayıcı olacaktır.

Anlaşmanın en önemli kısmı olan kefalet şartına göre şehremanetinin tüm taahhütlerinin yerine getirmesine Osmanlı Hükümeti kefildir¹⁵.

İstikraz elli senede imha edilecektir. Teminat gösterilen Haliç köprülerinin dört yıllık gelir ortalaması 59,319 Osmanlı lirası civarında iken Paşabahçe petrol depolarının dört yıllık gelir ortalaması 13,079 Osmanlı lirasıdır¹⁶.

İstikraz antlaşması 2 Teşrinisani 1325/15 Kasım 1909 tarihli Belediye Meclisi kararı ve 28 Teşrinievvel 1325/10 Kasım 1909 tarihli Bakanlar Kurulunun mazbatasını ardından padişah tarafından 29 Teşrinievvel 1325/11 Kasım 1909'da onaylanmıştır. Kredi anlaşmasına dair kanun, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayanın onayı ardından padişahında tasdiki ile 24 Şubat 1325/9 Mart 1910 tarihinde yürürlüğe girmiştir¹⁷.

¹⁰ "Bir Milyon Lira İstikraz", *Sabah*, 6 Haziran 1909.

¹¹ BOA.DH.İD., Dosya No:42, Gömlek No:1.

¹² "Şehremaneti İstikrazı", *Sabah*, 28 Eylül 1909; "Şehremaneti İstikrazı", *İkdam*, 28 Eylül 1909.

¹³ Bir Osmanlı Anonim Şirketi olan Türkiye Milli Bankası önde gelen İngiliz sermayedarlar tarafından İstanbul merkezli olmak üzere 1909'da kurulmuş, 1931'e kadar faaliyet göstermiştir.

¹⁴ BOA.BEO., Dosya No:3662, Gömlek No:274585.

¹⁵ BOA.BEO., Dosya No:4688, Gömlek No:351549; BOA.İ.ŞE., Dosya No:25, Gömlek No:15; *Düstur*, Tertip:2, Cilt:1, ss.850-857.

¹⁶ "City of Constantinople Municipal 5 Per Cent Loan 1909", *The Times*, 22 Mart 1910; "The Money Market", "Bank Rates", *The Manchester Guardian*, 22 Mart 1910; "1909 Senesi %5 Faizli Dersaadet Şehremanetinin 1,100,000 Osmanlı Liralık veya 1,000,000 İngiliz Liralık İstikrazı", *Tanin*, 21 Mart 1910; "1909 Senesi %5 Faizli Dersaadet Şehremanetinin 1,100,000 Osmanlı Liralık veya 1,000,000 İngiliz Liralık İstikrazı", *Tanin*, 22 Mart 1910.

¹⁷ BOA.İ.ŞE., Dosya No:25, Gömlek No:15; BOA.BEO., Dosya No:4688, Gömlek No:351549; "City of Constantinople Municipal 5 Per Cent Loan 1909", *The Manchester Guardian*, 22 Mart 1910; "City of Constantinople Municipal 5 Per Cent Loan 1909", *The Times*, 22 Mart 1910; "1909 Senesi %5 Faizli Dersaadet Şehremanetinin 1,100,000 Osmanlı Liralık veya 1,000,000 İngiliz Liralık İstikrazı", *Tanin*, 21 Mart 1910; "1909 Senesi %5 Faizli Dersaadet Şehremanetinin 1,100,000 Osmanlı Liralık veya 1,000,000 İngiliz Liralık İstikrazı", *Tanin* 22 Mart 1910.

İstikraza ilişkin Belediye Meclisi kararı sonrası istikrazın yürürlüğe giriş aşaması biraz tartışmalı geçmiş bu nedenle de süreç uzamıştır. İstikraz teminatı olan köprü geçiş ücretlerinin henüz şehremanetinin değil hazinenin elinde bulunması, Maliye Nezaretinin kefaleti maddesinin nezaretin mali itibarına zarar verme ihtimali ve istikraz tutarının harcanması konusunda Nafia ve Dahiliye Nezaretlerinden onay alınması meselesi sürecin uzamasındaki nedenler olarak sayılabilir. İstikraza ilişkin hazırlanan kanun layihasının ikinci maddesi Haliç köprüleri geliri, Mart 1326'dan itibaren şehremanetine terk edilecek ve köprünün yenilenerek inşası için hazine tarafından Deutsche Banktan alınan 237,000 lira ile faiz şehremaneti tarafından, söz konusu 1,100,000 liralık istikraz gelirinden ödenecektir şeklinde iken beşinci maddesi Maliye Nezareti istikrazın itfasına kadar mürettebatı seneviyyesinin ödenmesine kefalete mezundur şeklindedir. Altıncı maddeye göre şehremaneti, istikrazdan elde edeceği meblağı Nafia ve Dâhiliye Nezaretleri tarafından tasdik edilmiş bir program dahilinde harcayabilecektir¹⁸.

Altıncı madde Cemiyet-i Umumiye-yi Belediyeyi oldukça rahatsız etmiş ve yetkilerinin sınırlandırılması olarak yorumlanmışken ikinci ve beşinci maddeler Meclis-i Mebusanda tartışmaya sebep olmuştur. Sonuçta şehremaneti Meclis-i Mebusanın istikraz anlaşmasını onaylamasını beklemeye koyulmuştu¹⁹. Esasında Belediyelerin istikraz akdetme konusunda belli noktaya kadar özgürlükleri vardır. Konunun Mebusan Meclisine gelmesindeki en büyük etken ise mevcut dönemde belediyeler bankalar nazarında henüz yeterli derecede tanınmadıklarından dolayı hükümetin istikraza kefil gösterilmesi idi²⁰. Konunun Meclise taşınmasındaki diğer bir neden Haliç Köprüsü gelirinin hazineden şehremanetine devredilmesi meselesi idi. Meclis-i Mebusanda konuya ilişkin lehte ve aleyhte pek çok görüş sunulmuştur. Maliye Nezaretinin kefaleti tüm Osmanlı'nın kefaleti demek olacağından bu hususun kabul edilmemesi gerektiği, şehremanetinin bütçesi kadar iş yapması gerektiği yönünde eleştiriler olmuştur. Öte taraftan Maliye Nezareti'nin kefaleti olmasa daha fazla faiz ödeneceği de gündeme gelmiştir. Köprülerin emanete devrine ilişkin İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit, köprülerin sadece İstanbul Belediyesine terk olunmadığını, taşrada ne kadar köprü varsa bunların geçiş hasılatlarının mahalli belediyelere verildiğini belirtmiştir. İstanbul'daki iki köprünün geçiş ücreti de İstanbullulardan alınmaktadır dolayısı ile gelirin şehremanetine terki gerekmektedir. Hüseyin Cahit istikraza kefalet edilmesini de doğal bulmaktadır²¹. Şehremanetinin iflasın eşiğinde olduğu, elindeki gelirlerin alınmasının emaneti ekonomik olarak son derece etkilediği gündeme gelmiştir. Sonuç itibari ile kanun layihası Meclis-i Mebusan tarafından onaylanmıştır²². Öte yandan Cemiyet-i Umumiye-yi Belediyenin itirazına rağmen layihadaki 6.madde de değişmemiş ve olduğu gibi kabul edilmiştir²³.

Antlaşmanın kesinlik kazanması geciktiğinden ödeme tarihlerinde bazı düzenlemeler yapılmıştır²⁴. İstikrazın bir önemi de daha önce Türkiye belediye tahvilleri Londra Borsası'nda kabul görmezken ilk kez Mart 1910'da İstanbul Şehremaneti kredisi Londra Borsası'nda tanınmıştır²⁵.

İstikraz Deutsche Banktan alınan 237,000 liranın ve diğer borçların ödenmesi için kullanılmıştı²⁶. İlaveten belediyenin bütçe açığının kapanması, 1.ve 6.belediye daireleri dışındaki belediye dairelerine destek verilmesi, Sultan Ahmet Meydanı'nın genişletilmesi, çeşitli yol ve çevre düzenlemeleri, dere ve lağımın temizlenmesi, Belediye binası yapımı, yangın bölgelerinin düzenlenmesi, Rusya bölgesinde artan koleraya karşı korunma ve temizlik önlemlerinin alınması için kullanılacaktı²⁷.

¹⁸ Layihanın birinci maddesi Şehremanetini 1,100,000 liralık bir istikraz anlaşması imzalamaya mezuun addetmiştir. Üçüncü maddesine göre istikraz karşılığı olarak, Haliç köprüleri geçiş ücreti ve Paşabahçe gaz depoları geliri gösterilecektir. Dördüncü maddesine göre bu istikrazın kupon ve tahvil bedellerinden kesinti yapılmayacak, bu tahvil ve kuponlar her türlü vergi ve damgadan muaf tutulacaktır. Yedinci maddeye göre kanunun uygulanmasına Dahiliye ve Maliye ve Nafia Nezaretleri memurdur. Bkz. BOA.İMLU., Dosya No:1, Gömlek No:11; *Düstur*, Tertip:2, Cilt: 2, s. 150.

¹⁹ BOA.DH.İD., Dosya No:42, Gömlek No:1.

²⁰ "Şehremaneti İstikrazı", *Tanin*, 9 Kânunusani 1910.

²¹ Meclis-i Mebusandaki görüşmeler için bkz. *MMZC*, D:1, C:2, İS:2, İ:34, 20 Kânunusani 1325, ss. 92-115.

²² *MMZC*, D:1, C:2, İS:2, İ:36, 25 Kânunusani 1325, ss.166-183.

²³ "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Tanin*, 20 Mart 1910; *Düstur*, Tertip:2, Cilt:2, ss. 147-150.

²⁴ *Düstur*, Tertip:2, Cilt:1, ss. 857-858.

²⁵ "Turkish Securities", "Municipal, Railway and Industrial Investment", *The Times*, 14 Ekim 1912.

²⁶ Oktay, 2011: 289-290.

²⁷ Ayrıntı için bkz. BOA.DH.İD. Dosya No:131, Gömlek No:3; "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Tanin*, 25 Mayıs 1910; "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Tanin*, 13 Temmuz 1910; "Şehremaneti Binası", *Tanin*, 7 Haziran 1910; "Şehremaneti Tasavvurati", "Bir Milyon Lira Ne Olacak", *Tanin*, 13 Ağustos 1910.

II- İstikrazın Ödenmesine İlişkin Sorunlar

Krediyeye ilişkin sorun ise I. Dünya Savaşı ve devam eden süreçte yaşanacaktı. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na Merkezi Avrupa Devletleri yanında girdi ve savaş dönemi ekonomisine ilişkin bir dizi önlem aldı. İngiltere'nin de içerisinde bulunduğu Müttefik Devletlere ait kupon ödemeleri yasaklandı, alacaklılar için borç servisinin durdurulması kararı verildi²⁸. Harp halinde bulunan devletlerin ellerinde bulunan devlet veya belediyelerce ihraç edilmiş olan istikraz ve hazine tahvilleri barışa kadar ödenmeyecekti²⁹. Osmanlı vatandaşlarının savaş halindeki devletlere ve bunların tebaalarına karşı olup vadeleri geçen adi ve ticari borçları için 28 Ekim 1914 tarihinden ve vadeleri gelecek olanlar için vade tarihlerinden başlayarak faizin işletilmemesi kararı alındı. Borçların savaş boyunca yerine getirilmemesinden dolayı hiçbir sorumluluk alınmayacaktı³⁰. Ancak 1920'de kuponların ödenmesi yasağı kaldırıldı. Bu kez Türkiye hem o dönemdeki tahsilata hem de birikmiş meblağlara etki eden bir para kıymeti düşüklüğü ile karşı karşıya kaldı³¹. İstanbul belediye kredisi de tüm bu süreçlerden etkilendi.

Şehremaneti açısından ilk sorun ihtiyaca mukabil emanet, köprü geçiş ücretlerini bir kısmını kendisine ayırmak üzere arttırmak istediğinde 1909 Antlaşması gereği geçiş ücretini alan TMB'den onay almasının gerekmesiydi. 1918 yılında bu tip bir durum yaşanmış ve İstanbul yangınından zarar görenlerin masraflarının karşılanması için 10 para olan ücretlerin bir misli artırılması ve yarısının yardım komisyonuna aktarılması gereği ortaya çıkmış, Meclis-i Vükelada bu yönde bir karar alınmıştı³². Ancak emanet başarılı olamamış ve bu parayı istikrazın mürettebatı-ı seneviyesi için TMB'ya terk etmek zorunda kalmıştı³³. Eylül 1920'de ekonomik sıkıntılar nedeni ile yeniden geçiş ücretlerine zam yapılması gündeme gelmişti³⁴. Fakat şehremaneti açısından yapılan zammı bankaya kaptırmamak gerekti. Bu nedenle konu banka ile görüşülmeliydi.

TMB de geçiş ücretlerine kendi kasasına girmesi koşulu ile zam yapılmasını savunmaktaydı. Ancak bankanın daha önemli bir sorunu vardı. Aralık 1914'ten 1921 yılına kadar 7 yıldır tahvil sahiplerine istikraz kuponları için ödeme yapılmamıştı. Köprü geçiş ücretleri iki kat arttırılmıştı; ancak kambiyo farkı da arttığından bu artış yetersiz kalmıştı. Hatta köprü geçiş ücretinin ödenmesine nezaret etmek ve geçiş yapanları ödemeye mecbur etmek üzere banka tarafından zabıta ve müfettiş görevlendirilmesi gündeme gelmişti. Şehremaneti, görevleri yalnız köprü geçiş ücreti ödemek ile yükümlü olanların ödemesini sağlamak ve emanetten herhangi bir ücret talep etmemek şartlarıyla TMB'nin köprü gişelerinde birer memur görevlendirmesini kabul etmişti. Emanet istediği zaman bu memurları kaldırabilecekti³⁵.

Bankanın şikâyeti bu kadarla da sınırlı değildi. Paşabahçe gaz deposu vergisi kendisi tarafından tahsil edilirken aylık 2,000 Osmanlı lirası elde edildiğini, verginin şehremaneti tarafından tahsil edildiği 1916'dan itibaren, vergiye zam yapılmasına rağmen çok daha az gelir elde edildiğini belirtmişti. Emanetin, yıllık 22,000 Osmanlı lirası ödemeyi taahhüt ettiğini oysa 1915'den 1918'e dört yılda sadece 35,882 Osmanlı lirası ödediğini vurgulamıştı. Şimdi banka, şehremanetinden veya kefil Osmanlı Hükümetinden ödeme yapmasını istemekteydi³⁶.

Şehremanetine göre ise günlük 550-600 lira civarında olan köprü geçiş ücretleri ile bu taksitin kapatılması mümkün değildi. Bankadan alınan borcun yıllık taksiti 60,500 Osmanlı lirası idi. Kambiyo farkı hızla artmaktaydı. 5.40 kuruş raddesinde olan İngiliz lirası karşısında bu borcun yıllık taksiti 326.700 lira olmuştu. Şehremini de köprü geçiş ücretlerinin 40 paraya ulaşması taraftarı idi. Dahiliye Nezareti de teklifi uygun bulmuştu³⁷. Meclisi Vükela da Ekim 1921'de köprü geçiş ücretini 40 paraya/1 kuruşa çıkartılması kararına varmıştı³⁸.

Kambiyo farkı savaş sonrası Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı önemli bir mesele idi. Konuyla ilgili Hukuk müşavirliğinin görüşü alınmıştı. Esasında kambiyo farkını karşılamak emanetin görevi idi. Fakat anlaşmanın düzenlendiği 1909'da 1 İngiliz lirası değişmez biçimde 1,10 kuruştü ve anlaşmaya bu

²⁸ Yeniay, H. (1964). *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*. İstanbul: Ekin Basımevi: 110.

²⁹ *Düstur*, Tertip:2, Cilt:7, ss.125-126.

³⁰ *Düstur*, Tertip: 2, Cilt:7, ss.127-128; *Düstur*, Tertip: 2, Cilt: 8, ss.773-774.

³¹ Yeniay, 1964:110.

³² BOA.MV., Dosya No:249, Gömlek No:108; *Düstur*, Tertip:2, Cilt:10, s.530; *Düstur*, Tertip:2, Cilt:11, s. 310; Oktay, 2011: 244.

³³ BOA.BEO., Dosya No:4656, Gömlek No:349157.

³⁴ BOA.MV., Dosya No:220, Gömlek No:118.

³⁵ BOA.DH.UVMV., Dosya No:165, Gömlek No:52.

³⁶ BOA.BEO., Dosya No:4697, Gömlek No:352222.

³⁷ Bkz. BOA.BEO., Dosya No:4688, Gömlek No:351549.

³⁸ BOA.MV., Dosya No:222, Gömlek No: 123; Oktay, 2011: 244-245.

şekilde girmişti. Hukuk müşavirlerine göre anlaşma imzalandığında göz önünde bulundurulmayan farkın şimdi talep edilmesi uygun değildi. Şimdiye kadar Osmanlı Bankası veya diğer istikraz hamilleri kambiyo farkının ödenmesi için yeni karşılık gösterilmesi talebinde bulunmamışlardı. TMB'nin köprü geçiş ücretlerini arttırması talebi kabul edilirse diğer istikraz hamilleri de benzer taleplerle gelebilirlerdi. Tahvil sahipleri karşılıklarını İngiliz lirası üzerinden alabilmek için tahvillerini Londra'ya götürebilirlerdi³⁹.

Osmanlı Devleti savaşa girdiği tarihten itibaren, savaş süresince istikraz faizlerini ödemediği. 1920'de bu kararın feshine rağmen TMB tarafından istikraza tahsis olan hasılatın, altışar aylık taksitleri için gerekli meblağ temin edilememişti. Günü gelmiş 9-22 numaralı kuponlar ödenmemişti⁴⁰. Bankanın elinde 1914 Aralık ayından 1921 Haziran'ına ödenmemiş bulunan 14 kupon vardı. Baring Brothers Şirketi ve TMB, İngiltere'de tahvil sahiplerinin katılımı ile bir toplantı gerçekleştirdi ve kuponların ödenmesi adına harekete geçmeye karar verildi⁴¹.

Şehremanetine göre ise mütarekeden itibaren ödenmemiş bulunan taksitler ve kambiyo farkının ödenmesine ihtimal yoktu. Şehremanetin yakındığı durum anlaşma gereği köprülerin ve gaz depolarının gelirinin doğrudan bankaya yatırılıp fazlasının banka tarafından emanete iade edilmesi gerekirken bankanın bunu yapmaması ve bu fazlayı savaş yıllarındaki eksik ödemeye sayması idi⁴².

Söz konusu yıllar aynı zamanda Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı verdiği yıllardı. Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Türkiye Kasım 1922- Temmuz 1923 döneminde Lozan'da anlaşma koşullarını oluşturmak adına Müttefiklerle bir araya gelecekti. Lozan görüşmelerinin yapıldığı dönem şehremaneti istikrazı açısından tansiyonun en çok yükseldiği dönem oldu. Mayıs 1923'ün son günlerinde İstanbul'daki otoriteler Galata-İstanbul köprüsü geçiş ücretlerine el koydu⁴³. Şehremaneti görevlileri köprü geçiş ücretinden sağlanan küçük kütleli sikkeleri saymak ve tartmak amacıyla kullanılan malzemelere de el koydular. TMB'ye altın kuruş ile kâğıt para farkının ödeme yapmayı imkânsızlaştırdığı, bankada bundan sonra para biriktirmenin imkânsız ve gereksiz olduğu şeklinde açıklama yapıldı. TMB bu olayı protesto etti ve Dışişlerinden Neville Henderson'u konuya dahil olmaya çağırdı. Henderson'dan meseleyi Adnan Bey ile görüşmesi, kararın Hükümetin onayıyla Belediye tarafından mı yoksa ikincil bir kişinin direktifi ile mi verildiğinin anlaşılması istenmişti⁴⁴.

Köprü geçiş ücretleri sadece TMB'ye tahsis edilmiş durumda değildi. Aynı zamanda 1913'de şehremaneti tarafından Fransız Perrier Bankasından alınan istikrazda da karşılık gösterilmişti⁴⁵. Konuyla ilgili en doğru tespiti yapan *Vakit* gazetesi "bu borcun karışık hesaplar içinde bir muamma olarak bir türlü ödenemediğini" belirtmişti. Yıllık 500,000 lira sağlayan köprü gelirinin borç ödemesine ayrılmasına rağmen borcun yalnız faizinin ödenmesi konusunda sitem etmişti. 1,100,000 liralık borca mukabil bankada köprü gelirinden 2,000,000 lirayı aşkın para birikmesine karşın anaparadan henüz ödenen miktar yoktu. Nedeni ise bankanın, faizi İngiliz lirası cinsinden ödenmesi talebiydi. Senelik 500,000 lira hasılat İngiliz lirasına dönüştürülünce anaparanın sadece faizine yetebiliyordu. Bu şekilde banka, köprülerin gelirlerine borç hiç ödenmemek üzere el koymuş durumdaydı⁴⁶. Şehremini Haydar Bey'in belirttiğine göre köprü geçiş ücreti 1909'da 10 para iken 1923'de 40 paraydı. 1909'da 6,000 liradan ibaret bulunan köprü varidatı mevcut dönemde 500,000 liraydı. Şehreminin belirttiğine göre aradaki 30 para şehrin ihtiyacı için emanete ayrılmalıydı⁴⁷.

Süreç yabancı basında Ankara'nın Batı pazarından para temin etmek istemesi ile ilişkilendirildi. Buna göre İsmet Paşa, Türk yetkilileri Lozan'ın imzalanmasını takiben Batıdan kredi almak adına çalışma yapmaya yönlendirmişti. Türklerin muhtemel mukrizleri teşvik ederken eski mukrizlerin hakkını

³⁹ BOA.BEO., Dosya No:4697, Gömlek No:352222.

⁴⁰ BOA.BEO., Dosya No:4713, Gömlek No:353420.

⁴¹ "Constantinople Interest Payment", *The Times*, 27 Nisan 1922.

⁴² BOA.BEO., Dosya No: 4702, Gömlek No: 352601.

⁴³ "Another Lausanne Deadlock", "The Ottoman Debt", "Allied Delegates Await Instructions", *The Manchester Guardian*, 4 Haziran 1923.

⁴⁴ "Galata Tolls", "Bondholders Money Taken By Turks", "British Request For Explanation", *The Times*, 1 Haziran 1923; "Galata Bridge", *The Times*, 6 Haziran 1923.

⁴⁵ Anlaşmaya göre gösterilen kredi karşılıklarından biri de Haliç Köprüleri geçiş ücreti ile gaz depoları gelirlerinden TMB'a yapılacak ödeme çıkarıldıktan sonra kalan kısım idi. Hazine garantili Perrier Bankasından alınan istikraza ilişkin bkz. Oktay, 2011: 292-293

⁴⁶ "Köprü Varidatı", "Şehremaneti Köprü'nün Varidatına Vaz-ı Yed Etti", *Vakit*, 30 Mayıs 1923.

⁴⁷ "Vali Haydar Bey'in Beyanatı", *Vakit*, 5 Haziran 1923.

yediğinden bahsedilmişti⁴⁸. Aynı süreçte TMB ve Perrier Bankası yetkilileri Türkiye tarafından görüşmeye davet edildi. TMB yetkililerinin görüşmeye gelmediği basında yer aldı⁴⁹.

Kriz kısa sürdü 5 Haziran'da yeniden köprü geçiş ücretlerinin ödenmesine başlandı⁵⁰. İngiliz basınında köprü geçiş ücretlerinin yeniden ödenmeye başlamasında belediyeye avans verilmesinin neden olduğu yönünde haberler yer aldı⁵¹. 1923 Ekim'inde şehremaneti yeniden köprü geçiş ücretlerine el koyduğunu açıkladı⁵². Belediye bu kez Ankara Hükümetinin kararına paralel şekilde paraların Fransız Frangı ile ödeneceğini ve bu para birimine göre eldeki paranın aralık ayı kuponunu karşılama yeteceğini belirtmişti. İngiliz tarafı ise Fransız Frangı ile ödeme yapılmasına yanaşmamaktaydı; nitekim altın karşısında Fransız Frangı ¼ oranında düşüktü⁵³.

Emanet, ilerleyen dönemde 1923 yılı itfasını teşkil eden 157,000 lirayı TMB'ya yatırdı. Bununla birlikte şehremaneti, hükümetle banka arasındaki uyuşmazlık sonuçlanmadan bu miktardan daha fazlasını bankaya yatırmayacaktı⁵⁴.

Bundan dört ay önce şehremanetin köprü istikrazı kapsamında TMB'ye her gün ödediği köprü geçiş ücretini birdenbire kesmesi üzerine sorun başlamıştı. Bankanın, emanete fazla gelirden belli bir meblağ ödemeye razı olması üzerine köprü gelirinin bankaya ödenmesine devam edilmesine dair banka ile emanet arasında bir anlaşma sağlanmıştı. Henderson, Adnan Bey'e özel olarak yazdığı mektupta, bu kez köprü geçiş ücretlerinin yine bankaya ödenmemeye başlandığını halbuki akdedilen bu anlaşma ile 1909 anlaşmasına uyulacağını belirtildiğini, bu keyfiyetin yabancı ve özellikle Londra piyasasında ülkenin mali itibarı üzerinde şiddetli etki bırakacağını belirtmişti. Nitekim şehremanetin banka ile uyuşmaksızın, tek tarafın anlaşmayı bozamayacağını vurgulamıştı. Bu işin müzakere edilmesi mümkündü. Henderson, Türk Hükümetinin, şehremanetin bu hareketini tasvip etmeyeceğine inandığından özel olarak Adnan Bey'e müracaat ettiğini yazmıştı. Adnan Bey Hariciye Vekaletine gönderdiği telgrafında, istikraz antlaşması gereği faizlerin altın olarak ödenmesinin gerektiğini, şehremanetin hükümetin borcu için takip ettiği siyasete uygun olarak Frank cinsinden ödemeyi arzu ettiğinden ilk meselenin ortaya çıktığını belirtmişti. O zaman dahi teklif ettikleri gibi meseleyi müzakere ile halletmeye girişmeyi kabul etmediklerini 8.10.1923 tarihli telgrafında belirtmişti⁵⁵.

Birkaç gün sonra Adnan Bey Henderson ile şehremaneti istikrazına ilişkin bir görüşme gerçekleştirmişti. Henderson, bu hususta Türk Hükümeti nezdinde şiddetle protesto etmesi için Lord Curzon'dan emir aldığını ilaveten bu hareketin imza ve tasdik edilen anlaşmanın 73,78 ve 84.maddelerine uymadığını belirtmişti. Henderson istikraz hamillerinin şehremaneti ile görüşmeye hazır olduklarını bununla birlikte böyle keyfi hareketlerin mali itibara zarar vereceğini vurgulamıştı. Adnan Bey ise antlaşma henüz yürürlüğe girmediğinden durumun antlaşmaya uygun olup olmayacağı meselesinin mevzu bahis olmayacağını savunmuştu. Henderson da buna hak vermiş; ancak yapılanın zararlı bir hareket olduğu iddiasını tekrar etmişti⁵⁶. 20 Ekim 1923'te Henderson, Adnan Bey ile tekrar görüşecek ve şehremaneti istikrazına dair bir cevap alamadığı yönünde şikâyetle bulunacaktı. Adnan Bey de Hariciye Vekaletine gönderdiği telgrafta daha önce konuya ilişkin talimat beklediğini ilettiğini, bu gibi görüşmelerde kuvvetle müdafaada bulunabilmek için vekaletin görüşlerine vakıf olmasının önemini belirtecekti⁵⁷.

Kasım ayında ikili arasında konu bir kez daha gündeme geldi. Yaptıkları görüşmede Musul meselesi de konu olmuştu. İstikrazla ilişkin Henderson, meselesinin bir an önce halledilmesinin bundan istifade ederek hücum edecek muhalefete karşı hükümetin elinde iyi bir silah olacağını belirtmişti⁵⁸.

Temmuz 1924'de bir kez daha şehremaneti köprü geçiş ücretine el koydu⁵⁹. Lozan görüşmelerinde istikraz faizlerinin frankla ödeneceğinin bildirilmesi ile uyumlu şekilde Türk tarafı

⁴⁸ "Galata Tolls", "Bondholders Money Taken By Turks", "British Request For Explanation", *The Times*, 1 Haziran 1923; "Galata Bridge", *The Times*, 6 Haziran 1923.

⁴⁹ "Vali Haydar Bey'in Beyanâtı", *Vakit*, 5 Haziran 1923; "Emanet İstikrazı", "Türkiye Milli Bankası ile Bir İhtilafın Müzakeresi", *Vakit*, 7 Haziran 1923.

⁵⁰ "Galata Bridge Tolls", *The Times*, 6 Haziran 1923.

⁵¹ "Galata Bridge Tolls", "New Turkish Demands", "No Gold Payments", *The Times*, 14 Haziran 1923; "Galata Bridge Tolls", "An Audacious Claim", *The Times*, 9 Ekim 1923.

⁵² Satan, A. (der) (2012). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, (Çeviren: Sevtap Demirci). İstanbul: Tarihçi Kitapevi:145.

⁵³ "Galata Bridge Tolls", "An Audacious Claim", *The Times*, 9 Ekim 1923.

⁵⁴ "The Galata Tolls", *The Times*, 3 Mart 1924; "Türkiye Milli Bankası İhtilafı", *Vakit*, 17 Teşrinievvel 1923.

⁵⁵ BOA.HR.İM., Dosya No:21, Gömlek No:180.

⁵⁶ BOA.HR.İM., Dosya No:21, Gömlek No:228.

⁵⁷ BOA.HR.İM., Dosya No:22, Gömlek No:22.

⁵⁸ BOA.HR.İM., Dosya No:22, Gömlek No:66.

emanet borçlanmasının da frankla ödenmesi taraftaydı⁶⁰. Kararlılığını sürdüren emanet bu şekilde 1925'e kadar frank ile ödeme yapmayı sürdürdü. 1925 yılında TMB'nin Türkiye'deki faaliyetlerini durdurması üzerine emanet 1925 yılı ödemesini yapmadı. Banka ise 1926'da İstanbul'da yeniden şube açtı. Bunun üzerine Ticaret Müdürlüğüne başvuruda bulunan emanet, bankanın varlığını teyit ettikten sonra yeniden ödeme yapmaya devam etti. Ödeme Frankla yapıldı⁶¹.

Banka açısından eksik kalan ödemelerin, mevcut kuponların sterlin veya altın ile ödenmesi talepleri devam etti. Bankanın elinde, 1914 Aralık'ından 1921 Haziran'ına 671,148 TL/81,605 sterlin; 1924 Haziran'ından 103,769 TL/12,762 sterlin; 1924 Aralık'ından 35,009 TL/4,188 sterlin; 1924 Mart'ından 123,000 TL/ 12,982 sterlin bulunmaktaydı. Banka kendisi açısından çözümsüz kalan süreç için Lozan sonrası kurulması planlanan Karma Hakem Mahkemesine gitmeye karar verdi⁶².

Karma Hakem Mahkemelerinin tesisi akabinde önce 1926'da Perrier Bankası Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde, 1,100,000 liralık 1913 İstanbul Belediye borçlanması adına alınan faiz ve anaparasının İngiliz lirası cinsinden ödenmesi için dava açtı. TMB anlaşmasında olduğu gibi kuponlar meselesinde emanet, hükümetin kabul ettiği para cinsinden ödeme yapmayı planlamaktaydı⁶³. Ardından 1926 Ekim'inde TMB, Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesinde dava açtı⁶⁴. Emanet, konu davalık olduğu için borcun 1927 yılı itfası adına bütçeye tahsisat koymadı⁶⁵.

Emanet, Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesinde görülecek dava için Maitre Adrien Bilioti isimdeki Fransız avukatı tuttu⁶⁶. Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesinde yapılan ilk oturum 1927 Mayıs'ında gerçekleşti. Şehremaneti tahvil hamilleri adına, tahvillerin çoğunluğunu elinde tutan İngiliz Witan Investment Şirketi, mahkemeden ödenmemiş kupon ve itfa bedellerinin İngiliz lirası cinsinden ödenmesini istemişti. Dava asıl borçlu şehremaneti ile ona kefil olan Türk Hükümeti ve kendisine yarıtılmış bir takım kupon bedellerini hamillere ödememiş olan TMB'ye karşı açılmıştı.

Mahkemedeki ilk gündem maddesi mahkemenin bu davaya bakmaya yetkili olup olmadığı idi. Belediye, mahkemenin davayı görme yetkisinin olmadığı savunmasında bulunmuştu. Belediye, kendileri ile tahvil sahipleri arasında bir anlaşma olmadığı, anlaşmanın sadece TMB ile yapıldığı, banka da Türkiye uyruğunda olduğundan Karma Hakem Mahkemesinde dava açamayacağı savunmasında bulundu⁶⁷.

9 Haziran tarihli ikinci oturumda Mahkeme kendisini davaya bakmaya salahiyettar addetti. Bu durum Türk tarafının savunması aleyhinde karar vermesi demektir. Halka açık ihracın tabiatı gereği, hamiline tahvil şeklinde piyasaya sürmekle borçlanıcı, ihraç anından başlayarak yalnızca asıl katılımcılara karşı değil muhtemel tüm hamillere karşı yükümlülük altına girmektedir. Tahviller ihraç edilmeleri ardından sahipleri ihraç zamanında kredi sözleşmesinin bir tarafıymış gibi aynı yasal haktan faydalanırdı. Bu bir emsal dava olmuştu. Diğer tahvil hamillerinin de katılması bekleniyordu⁶⁸. Witan Investment Şirketinin talep ettiği para ise 14,193 İngiliz lirası idi⁶⁹.

Dahiliye Vekili Şükrü Bey (Kaya), Aralık 1927'de Tevfik Rüştü Bey (Aras) aracılığı ile mahkemeden salahiyet kararı çıkmasından sonra sürecin büyük bir ihtimalle olumsuz şekil alması düşünülmeye gereken bir durum olduğundan hamiller vekilinin ortaya attığı anlaşmazlığın dostane şekilde çözülmesi teklifini uygun bulduklarını belirten telgrafını Karma Hakem Mahkemeleri Türk Umumi

⁵⁹ “Köprü Varidatı”, *Vakit*, 20 Temmuz 1924; “Şehremini Son Müfteriyata Cevap Veriyor”, *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1924.

⁶⁰ “Şehremaneti İstikrazı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Haziran 1923.

⁶¹ “Köprü Varidatı”, “Emanetin Borçlu Olduğu Bankaya Teslim Ediliyor, Bu Sene Ne Kadar Para Verilecek”, *Milliyet*, 29 Nisan 1926.

⁶² “Constantinople Loan Coupons”, *The Manchester Guardian*, 10 Haziran 1925; “The Committee of Bondholders of the City of Constantinople Five Per Cent Municipal Loan 1909”, *The Times*, 10 Haziran 1925.

Karma Hakem Mahkemelerinin kuruluşu, çalışma usul ve kapsamı 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşmasının ilgili maddelerine dayanmaktadır. Müttefik devletlerle Türkiye arasındaki Lozan Antlaşmasında detaylandırılan türden uyuşmazlıkların çözümlenmesi için İstanbul merkezli kurulan “uluslar üstü” bir yargı mercii olan Karma Hakem Mahkemeleri, bir tarafsız başkan ile ikisi ilgili hükümetten olmak üzere üç hakemden oluşacak ve hükümet mahkemede kendisini temsil etmek üzere bir ya da daha fazla ajan/temsilci atayabilecektir. Karma Hakem Mahkemelerine ilişkin bkz. Esirgen, S.Ö. (2019). Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri, *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires*, 8 (2): 309-338.

⁶³ “Bir Milyon Lira”, “Emanet Vaktiyle Perrier Bankasından Aldığı Borçları Nasıl Ödeyecek?”, *Milliyet*, 8 Teşrinievvel 1926.

⁶⁴ “Emanetin Borçları”, “Türkiye Milli Bankası da Muhtelit Mahkemeye Müracaat Etti”, *Milliyet*, 18 Teşrinievvel 1926.

⁶⁵ “Şehremaneti”, “Türkiye Milli Bankası ile İhtilafta”, *Vakit*, 6 Nisan 1927.

⁶⁶ “Şehremaneti”, “Muhtelit Mahkemede Bulunmak İçin Bir Fransız Avukat Tutuluyor”, *Vakit*, 18 Mayıs 1927.

⁶⁷ “Türk İngiliz Muhtelit Hakem Mahkemesinde”, “Dün Mühim Bir Dava Reviiyet Edildi”, *Vakit*, 3 Mayıs 1927; “Constantinople Loan Judgment”, *The Times*, 22 Haziran 1927; Constantinople Municipal Five Per Cent Loan, 1909”, “Legal Procedure Difficulties”, *The Times*, 15 Mayıs 1929.

⁶⁸ “Constantinople Loan Judgment”, *The Times*, 22 Haziran 1927.

⁶⁹ “Şehremaneti Aleyhindeki Dava”, *Milliyet*, 10 Haziran 1927; “Şehremaneti Davası”, *Vakit*, 10 Haziran 1927.

Ajanlığına gönderecekti. Şehreminine de gerekli talimat verilmişti⁷⁰. Karma Hakem Mahkemesindeki Türk Umumi Ajanı Emin Ali Bey konuyla ilgili bilgilendirildi⁷¹. Bu şekilde mahkeme dışında uzlaşma zemini aranmaya girişildi. Kabule hazır oldukları uzlaşma şartları konusunda Londra ve İstanbul'daki tahvil hamilleri arasında görüşme yapılacağı⁷².

1928 Mart'ında Tevfik Rüştü Bey, Karma Hakem Mahkemeleri Umumi Ajanlığına gönderdiği telgrafta tahvil hamilleri vekilleri ile yapılan görüşmelerin devam etmesini, iyi bir şekilde yürütülmesini bildirdi⁷³. Bu süreçte hakem, mahkeme gününden evvel nihai kararın bildirilmesini istemekteydi. Nisan ayında şehremininin aldığı talimat doğrultusunda bütçeye borçlanma taksitini koymaması görüşmeleri yeniden gerdi⁷⁴. Ay sonunda görüşmelerin barış yolu ile çözümlenmesine ilişkin İngiliz tarafı ile Türk Umumi Ajanlığı ve şehremini arasında görüşmeler sonuçlandı⁷⁵.

1909 borçlanmasında savaş nedeniyle 60,000 İngiliz lirasının ödendiği belirlendi. Borç 940,000 İngiliz lirası olarak tespit olundu. Kalan faiz kuponu 12 taneydi ve bedeli 6,500,000 TL tutmaktaydı⁷⁶. Sonuçta İngiliz tahvil hamilleri temsilcisi adına Dickson, Fransız, İtalyan ve İngiliz hamilleri adına Maitre Apikyan ve şehremini Muhittin Bey tarafından anlaşma imzalandı. Dickson imzayı takiben anlaşmanın hamiller tarafından onaylanması adına Londra'ya gitti⁷⁷.

Seviz yıl süren anlaşmazlığı takiben 30 Nisan 1929'da imzalanan anlaşmaya göre 1-8 numaralı kuponlar imha edilirken 9-37 numaralı kuponlar yürürlükte olacaktır. I. Dünya Savaşı öncesi 9-37 numaralı kuponlara karşılık komisyon ve faiz olarak TMB'ye verilen 2,107,656.91 lira kuponlara taksim edilecekti. İstanbul'daki kuponlar TL üzerinden ödenecekti. Ödeme ve itfa tarihleri yeniden düzenlenirken borç 20 yıl içerisinde kapatılacaktı. Anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Cemiyet-i Belediye ile kefil olarak Maliye Vekaleti onaylamalıydı. Hamiller de Karma Mahkemede davalarını geri çekeceklerdi⁷⁸. 1 Haziran 1929'dan itibaren faizin ve amortisman fonunun yıllık ödemesi 8 sene için 37,400 İngiliz lirası, 4 sene için 44,000 İngiliz lirası, sonraki 4 sene için 50,000 İngiliz lirası ve sonra bitene kadar 60,000 İngiliz lirası şeklinde olacaktır. Faiz oranı senelik %5'ten %3,5'e indiriliyordu. Amortisman fonu 1962'ye kadar bitirilecek şekilde düzenlenecekti. 1 Haziran 1929'dan başlamak üzere Galata Köprüsü geçiş ücretleri yeniden bankaya yatırılacaktı.

1909 şehremaneti istikrazı tahvil hamilleri, emanet ile kendileri adına düzenlenen antlaşmayı onaylamak için 14 Mayıs'ta toplandılar. Antlaşmanın Türk makamları ve tahvil sahiplerince imzalanması sonrası Karma Hakem Mahkemesine sunulacak ve mutabakat kararı kayıt altına alınacaktı.

İstanbul şehremini, Baring Brothers'dan Revelstoke'a hitaben bir mektup kaleme almış, anlaşmanın taraflar için faydalı olmasını umduğunu belirtmiş, İstanbul Belediyesinin antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getireceğini vurgulamıştı. Revelstoke bu mektubu oldukça olumlu karşılamıştı. Revelstoke İstanbul'un Avrupa finans merkezlerinden daimî şekilde uzaklaşmasının iş dünyasını üzeceğini vurgulamıştı. Sonuç itibari ile anlaşma oybirliği ile kabul edildi.

Antlaşmada esasen kredinin hizmetinde TMB görevlendirilmişti. Banka artık fazla aktif olmadığından olsa gerek hizmetin Banco Italiano Commerciale'ye bırakılmasına karar verildi⁷⁹.

Sıra Türk tarafının onaylamasıydı. Konu Cemiyet-i Belediyeye geldi ve bir Encümen tarafından incelenmesi kararı verildi⁸⁰. İncelemenin ardından anlaşma kabul edildi⁸¹.

10 Temmuz'da, Cumhurbaşkanı, şehremini ve hissedarlar tarafından anlaşmanın onaylandığı duyuruldu. Emanet, 1 Haziran'dan itibaren Galata Köprüsü geçiş ücretlerini bankaya yatırmaya

⁷⁰ BOA.HR.İM., Dosya No:224, Gömlek No:46.

⁷¹ BOA.HR.İM., Dosya No:224, Gömlek No:47.

⁷² "The Constantinople Default", *The Times*, 13 Ocak 1928.

⁷³ BOA.HR.İM., Dosya No:226, Gömlek No:9.

⁷⁴ BOA.HR.İM., Dosya No:24, Gömlek No:23.

⁷⁵ "Halledilebilecek mi?", "Emanetle Türkiye Milli Bankası Arasındaki Müzakereye Devam Ediliyor", *Milliyet*, 1 Mayıs 1928.

⁷⁶ "Emanette", "Kaç Lira", "13 Milyon Bu Emanetin Borcudur", *Milliyet*, 6 Mart 1929.

⁷⁷ "Emanetin Borçları", İtilafname Dün Emanette İmzalandı", *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1929.

⁷⁸ "Cemiyeti Belediye Fırka Grubu Emanetin Borçları Mese'lesini Tetkik ve Halletti" *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1929; "Emanette", "Eski İstikraz", "Yeni İtilaf Tasvip Edildi", *Milliyet*, 12 Mayıs 1929.

⁷⁹ "Constantinople Debt Scheme", *The Times*, 11 Mayıs 1929; "Constantinople Municipal Five Per Cent Loan,1909", "Terms of Settlement", "Bondholders Approval", "Lord Revelstoke's Review of the Position", "A Question of Terms", "Essential Features of The Scheme", "Drawings and Coupon Payments", *The Times*, 15 Mayıs 1929.

⁸⁰ "Cemiyet-i Belediyede", "Emanetin Alacaklıları ile Aktettiği İtilafname bir Encümene Verildi", "İtilafnamenin Mühim Maddeleri", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1929.

⁸¹ "Cemiyeti Belediyede", "Borçlar İtilafnamesi Dün Kabul Edildi", *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1929; "Emanette", "Borçlar İtilafı", "Cemiyeti Belediyeye İttifakla Kabul Edildi", *Milliyet*, 13 Mayıs 1929.

başlamıştı⁸². 22 Eylül tarihinde de Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi tahvil hamilleri ile emanet arasındaki anlaşmayı onayladı⁸³.

İlerleyen süreçte borca ilişkin yeni gelişmeler de oldu. Türkiye 1930 Haziran'ından itibaren Haliç'teki iki köprüden geçiş ücretinin toplanmasını fesheden kanunu kabul etti⁸⁴. 1941'de ise 1909 istikrazının takip eden taksitlerinin, 'tüm dış borçların mal ihracı sureti ile transferi' hakkındaki karara uygun olarak ödenmesinin sağlanması için İstanbul Belediyesi ile bir anlaşma yapılmasının gerekliliğinin İngiliz Büyükelçiliğine tebliğ edildiği Hariciye Nezaretinden bildirilmiştir. Bundan sonra son defa olmak üzere 15 Eylül 1939, 15 Mart 1940 ve 15 Eylül 1940 taksitleri olan toplam 6,600 sterlinin İngiliz hamillerine primsiz olarak ödenmesi için 1941 yılı döviz cetvelinin harici borçlar kısmına İstanbul belediyesi adına tahsisat olarak koyulması konusunda Maliye Vekaleti bir karar verilmesini istemiştir. Konu Bakanlar Kurulunda görüşülmüş ve onaylanmıştır⁸⁵.

SONUÇ

İlk dış borçlanmanın yapıldığı XIX. yüzyılın ortasından, borç ödemesinin tamamlandığı XX. yüzyılın ortalarına kadar, borçların itfa süreci Türk hükümetlerini fazlasıyla meşgul etmiş, borçlar, ekonomik ve siyasi bağımsızlığın sağlanmasında önemli bir engel teşkil etmiştir. Söz konusu çalışma bu borçlanmalardan sadece biri olan 1909 İstanbul Şehremaneti borçlanmasını ve akabinde meydana gelen süreci incelemekte, sıradan bir belediye kredisinin ülkenin yaşadığı süreçlerin de etkisi ile Türkiye ve İngiltere arasında nasıl bir sorun haline geldiğini ortaya koymaktadır. İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılama, kenti çağdaş bir görünüme kavuşturma aynı zamanda bütçe açığını kapatma amacıyla yola çıkan şehremaneti, hazine tahvili çıkartılması yöntemi ile 1909 yılında İngiliz sermayeli bir Osmanlı Anonim Şirketi olan TMB'den borçlanma gerçekleştirdi. Bu borçlanma esasında emanetin ilerleyen yıllarda yapacağı borçlanmalarla benzer özellikler taşımaktaydı. Borç Osmanlı Hükümetinin kefaletindeydi. Şehremaneti, Haliç köprüleri geçiş ücreti ve Paşabahçe gaz depoları gibi önemli gelir kaynaklarını borca karşılık olarak gösterdi. Ancak bu dönemden itibaren emanet, geçiş ücretlerini arttırdığında artış farkını elde etmek için bankanın iznine ihtiyaç duyulması, bankanın geçiş ücretini temin etmek için memur ve zabıta görevlendirilmesi talebi gibi meselelerle karşı karşıya kaldı. İstikraz bu yönü ile Osmanlı son döneminde sıkça karşımıza çıkan, alınan borç, verilen imtiyaz karşılığında hükümetin hareket alanının kısıtlanmasına bir örnek teşkil etmekteydi.

Çalışmamızda istikrazın verilmiş sürecinde de birtakım tartışmalar olduğu tespit edildi; ancak asıl tartışma I. Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte yaşandı. XX. yüzyılın ilk çeyreği, bu topraklarda çok hızlı bir değişime şahit oldu. I. Dünya Savaşı, Mütareke Dönemi ve Lozan Antlaşması sonrasındaki ekonomik anlamda değişen siyasetin istikraz ödemesini de doğrudan etkilediği görüldü. I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı, kupon ödemelerini askıya alırken 1918 sonrası artan kambiyo farkı ile karşı karşıya kaldı. Bu kambiyo farkının İstanbul Şehremaneti istikrazını etkilediği görüldü. 1909 yılında borcun yıllık taksiti 60,500 lira iken 1921'de kambiyo farkı nedeniyle bu rakamın 326,700 liraya çıkması esasında Türkiye'nin oldukça zorlu bir mücadele içerisine gireceğinin bir göstergesiydi. Nitekim ilerleyen dönemde para değerleri arasındaki fark daha da arttı. Maliye Nezaretinin kefaletini her fırsatta hatırlatan bankanın birikmiş borçlarını sterlin veya altın cinsinden almak adına baskı yapması süreçteki sorunun kaynağı idi. Konunun halledilmesi için önce I. Dünya Savaşı ardından Kurtuluş Savaşı ve son olarak da Lozan görüşmelerinin sonuçlanması beklendi. Emanetin aldığı tedbirler dahilinde istikraz karşılığı olan köprü geçiş ücretlerine el koyulması uygulamasının dış kamuoyu ve basında yankı uyandırdığı, konunun Türkiye'nin mali itibarı ile ilişkilendirildiği belirlendi. İstanbul Şehremanetinin ekonomik çıkarlarını da koruyarak, özellikle Lozan Antlaşması sonrası Ankara Hükümeti'nin politikasını takip ederek, Fransız Frangı ile ödeme yapma konusundaki ısrarını sürdürdüğü görüldü. Sorunun çözüm sahası olarak Türkiye ile müttefikler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek adına tesis edilen Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi tercih edildi. Sürecin tarafların anlaşması ile sonuçlandığı tespit edildi.

⁸² "Constantinople Loan Postponement", *The Times*, 12 Eylül 1929.

⁸³ "Emanette", "Borç İtilafı Türk İngiliz Mahkemesinde Dün Tescil Edildi", *Milliyet*, 29 Eylül 1929.

⁸⁴ *Resmî Gazete*, 3 Mayıs 1930, Sayı: 1486; "Köprü Parası", "Bu Geceden İtibaren Tarihe Karşıyor", *Milliyet*, 31 Mayıs 1930. "No More Tolls on the Golden Horn", *The Observer*, 1 Haziran 1930. İstanbul bu kararı sevinçle karşılamış 'İstanbullular 1 Haziran'ı köprü bayramı ilan etse yeridir' yorumları yapılmıştı. Bkz. "Köprü Parası", *Milliyet*, 1 Haziran 1930. Bununla birlikte vapur, tren, tramvay, tünel arabaları ve otobüs fiyatlarına zam yapılmıştır. Bkz. "Şehremaneti İlanları", *Vakit*, 1 Haziran 1930.

⁸⁵ BCA. Fon No: 30.18.1.2., Yer No: 94.23.1.

Teşekkür

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalında lisansüstü eğitim gördüğüm 2011-2019 yılları arasında yüksek lisans ve doktora süreçlerinde danışmanlığımı yapan değerli hocam Prof. Dr. Bayram Bayraktar, tarihi faaliyetin yapıcı ve yaratıcılarının, tarihsel olaylar ve olgulardan çok bir mimari eseri yaratan mimarlar gibi, onları araştıran, bulan, irdeleyen ve yorumlayan tarihçiler olduğunu belirtmiştir⁸⁶. Akademik hayatı süresince pek çok değerli tarihçi yetiştiren, öğrencilerine karşı ilgisini ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, tarih bilimine katkıları tartışılmaz olan değerli hocam Bayram Bayraktar'a hayatımdaki yol göstericiliği, katkı ve destekleri için teşekkürü bir borç bilirim.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). BEO (Bâbîâli Evrak Odası)., Dosya No:3662, Gömlek No:274585.
BOA.BEO., Dosya No:4656, Gömlek No:349157.
BOA.BEO., Dosya No:4688, Gömlek No:351549.
BOA.BEO., Dosya No:4697, Gömlek No:352222.
BOA.BEO., Dosya No:4702, Gömlek No:352601.
BOA.BEO., Dosya No:4713, Gömlek No:353420.
BOA.DH.İD (Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı)., Dosya No:42, Gömlek No:1.
BOA.DH.İD. Dosya No:131, Gömlek No:3
BOA.DH.UMVM (Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü)., Dosya No: 165, Gömlek No:52.
BOA.HR.İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı)., Dosya No:21, Gömlek No:180.
BOA.HR.İM., Dosya No:21, Gömlek No:28.
BOA.HR.İM., Dosya No:22, Gömlek No:22.
BOA.HR.İM., Dosya No:22, Gömlek No:66.
BOA.HR.İM., Dosya No:24, Gömlek No:23.
BOA.HR.İM., Dosya No:224, Gömlek No:46.
BOA.HR.İM., Dosya No:224, Gömlek No:47.
BOA.HR.İM., Dosya No:226, Gömlek No:9.
BOA.İMLU (İrade Meclis-i Umumi)., Dosya No:1, Gömlek No:11.
BOA.İŞE (İradeler- Şehremaneti)., Dosya No:25, Gömlek No:15.
BOA.MV (Meclis-i Vükelâ Mazbataları)., Dosya No:220, Gömlek No:118.
BOA.MV., Dosya No:222, Gömlek No:123.
BOA.MV., Dosya No:249, Gömlek No:108.
BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi). Fon No:30.18.1.2., Yer No:94.23.1.

Resmi Yayınlar

Düstur, Tertip:1, Cilt:4.
Düstur, Tertip:2, Cilt:1.
Düstur, Tertip:2, Cilt: 2.
Düstur, Tertip:2, Cilt:7.
Düstur, Tertip:2, Cilt:8.
Düstur, Tertip:2, Cilt:10.
Düstur, Tertip:2, Cilt:11.
MMZC (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi), D:1, C:2, İS:2, İ:34, 20 Kânunusani 1325.
MMZC, D:1, C:2, İS:2, İ:36, 25 Kânunusani 1325.
Resmi Gazete, 3 Mayıs 1930, Sayı: 1486.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet
Hakimiyet-i Milliye
İkdam
Milliyet
Sabah

⁸⁶ Bkz. Bayraktar, B. (2009). *Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi*. Ankara: Detay Yayıncılık:1.

Tanin

Vakit

The Manchester Guardian

The Observer

The Times

Araştırma İnceleme Eserleri

Bayrakdar, B. (2009). *Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Esirgen, S.Ö. (2019). Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires*, 8 (2): 309-338.

Oktay, T. (1911). *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. Hil Yayını.

Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.

Satan, A. (der.) (2012). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, (Çeviren: Sevtap Demirci). İstanbul: Tarihçi Kitapevi.

Toprak, Z. (1999). Tanzimattan Cumhuriyet'e İstanbul'un Yönetimi Şehremaneti. *Tombak*, 23: 32-40.

Yeniay, H. (1964). *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*. İstanbul: Ekin Basımevi.